

Градецький А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заступник начальника факультету з
навчальної роботи – начальник
навчальної частини факультету
забезпечення державної безпеки,
Київський інститут Національної
гвардії України
(м. Київ, Україна)

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ ЯК ФЕНОМЕН ВІЙНИ ТА ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ

В Україні з початку повномасштабного вторгнення зареєстрували майже 18 тисяч злочинів проти національної безпеки. Одним з таких злочинів є колабораціонізм. Станом на 1 серпня 2024 року відкрито вже 8464 кримінальних проваджень за статтею «колабораціонізм» і ще 1302 за схожою статтею «пособництво державі-агресору» [1].

Сучасний феномен колабораціонізму змістовно охоплює співробітництво з державою-агресором і є особливою формою державної зради, оскільки така діяльність завдає шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу, обороноздатності, інформаційній та економічній безпеці України.

Суспільна небезпека колабораційної діяльності може призвести до таких наслідків:

- загрози національної безпеки шляхом впливу іншої держави на політику та суспільство країни-жертви, що може призвести до порушення національної безпеки;
- колаборація може сприяти здійсненню військових злочинів, геноциду та інших злочинам проти людства, що може мати надзвичайно тяжкі наслідки для людства в цілому;
- збільшення соціальної напруженості, що спричиняє напруженість в країні, зокрема, через відчуття підризу національної гідності та інших соціальних наслідків;
- порушення норм міжнародного права [2].

Колабораціонізм може проявлятися у різних формах: від політичної чи адміністративної співпраці до збройної допомоги ворогові.

У правових дослідженнях проблема колабораціонізму пов'язана з питаннями встановлення юридичної відповідальності осіб, які співпрацювали з окупаційними режимами. Аналіз колабораціоністських практик сприяє розробці механізмів правосуддя, що дозволяють здійснювати процес реінтеграції суспільства після конфліктів і уникнути подальшої поляризації [3].

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну істотно актуалізувало питання ефективності кримінально-правової протидії

ймовірним формам співпраці з державою-агресором (її окупаційними адміністраціями, спецслужбами та збройними формуваннями), що сприяло суттєвому пошквалюванню законодавчого процесу. Протягом березня-квітня 2022 року законодавцем було прийнято деякі доповнення до існуючих та низку нових норм Кримінального кодексу України (далі – КК України), спрямованих на криміналізацію нових форм співпраці (пособництва, допомоги) ворогу. Так, зокрема, 3 березня 2022 року розділ 1 Особливої частини КК України («Злочини проти основ національної безпеки»), було доповнено статтею 111–1 «Колабораційна діяльність», а до ст. 111 ККУ «Державна зрада» було внесено зміни (доповнено новою ч. 2), що передбачають її вчинені в умовах воєнного стану. Проте, на думку законодавців, цього було недостатньо для охоплення всього спектру співпраці з державою-агресором, а відтак вже 14 квітня 2022 року КК України було доповнено ст. 111–2 «Пособництво державі-агресору» [4, с. 164-172].

За даними Служби безпеки України, станом на 15 червня 2024 року, зареєстровано 9179 кримінальних проваджень за статтею 111-1 КК України (колабораційна діяльність) [5].

Аналіз рішень суду у справах за статтями 111-1, 111-2 КК України, а також глибинних інтерв'ю із фахівцями в сфері права (співробітниками органів правопорядку, суддями, адвокатами), дає змогу виділити такі особливості проваджень у справах щодо вчинення колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору:

- нечіткість формулювань в статтях 111-1 та 111-2 КК України допускає широке тлумачення кваліфікуючих ознак злочинів;
- нечітке розмежування складів та кваліфікації дій, які можуть підпадати під колабораційну діяльність або пособництво державі-агресору, із іншими складами злочинів;
- відсутність пріоритезації справ;
- переважне обрання тримання під вартою як запобіжного заходу підозрюваному на етапі досудового слідства;
- обвинувальний ухил у справах щодо колабораційної діяльності та відповідні стандарти доказування;
- питання співмірності порушення та покарання;
- суспільний тиск на систему правосуддя [6].

Також слід зауважити, що наявність у реєстрі 11 справ щодо працівників ДСНС та 18 справ про колабораціонізм щодо працівників комунальних закладів свідчать про те, що статті сформульовані без урахування Женевських конвенцій про захист цивільного населення. Ці акти міжнародного гуманітарного права покладають на державу-окупанта обов'язок підтримувати нормальні умови життя на окупованій території. Зокрема, забезпечити роботу шкіл, медичних закладів, а також «організацій цивільної оборони» – комунальних і рятувальних служб.

Ще одна проблема: суди не вивчають і не враховують мотивів людей, обвинувачених у колабораціонізмі, та наслідків їхніх дій. Сам факт того, що людина обійняла посаду в органах або підприємствах, створених окупантами,

уже сприймається в суді як підтвердження умислу на завдання шкоди Україні. Тобто суди ніяк не зважають на те, що підсудний міг піти на цю роботу не через проросійські симпатії, а через скрутне становище і не заподіяв істотної шкоди державі. Також судді не зважають на те, що люди йдуть на співпрацю в «атмосфері примусу та залякування» [1]. Тому слід ввести більш детальні юридичні категорії для колабораційної діяльності, щоб відокремлювати тих, хто діяв під примусом, від активних колаборантів. Це дозволить уникнути неправомірного переслідування громадян, які не мали вибору.

Удосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки та колабораційну діяльність має бути комплексним та таким, що передбачає встановлення як чітких ознак колаборації (умисел, добровільність співпраці з державою-агресором, здійснення колаборації в умовах окупації хоча б частини території України, наявність мети забезпечити підтримку державі-агресору та спричинити шкоду суверенітетові, територіальній цілісності і недоторканності, обороноздатності або державній, економічній чи інформаційній безпеці України), так і визначення випадків, коли відповідна співпраця з державою-агресором не вважатиметься колабораційною діяльністю (якщо вона є вимушеною, спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності тимчасово окупованого населеного пункту чи інтересів громади, що відповідають законам України) [7, с. 36-42].

За результатами вивчення проблематики доцільно:

1) Розробити проект закону щодо внесення змін до законодавства про колабораційну діяльність з метою уточнення широких формулювань та чіткого розмежування складів злочинів, що передбачені, зокрема, статтями 111-1 («Колабораційна діяльність»), 111-2 («Пособництво державі агресору») та 436-2 («Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників») КК України. Зокрема, має бути визначений чіткий перелік діянь, вчинення яких тягне настання кримінальної відповідальності; діяння має включати не тільки формальне виконання тієї чи іншої роботи чи обіймання певної посади в окупаційних адміністраціях, але й наслідки такої діяльності для національної безпеки України, життя, здоров'я, безпеки людини тощо. Ці наслідки мають оцінюватися судом системно.

2) Враховувати суспільну небезпечність та наслідки діяння, передбаченого статтями 111-1 та 111-2 КК України, та передбачати співмірні та справедливі покарання за такі порушення. Зокрема, варто розглянути можливість виведення найменш серйозної категорії порушень зі сфери кримінальної юстиції і забезпечити люстраційні заходи та розглянути можливість розробки законодавства про амністію. Такі кроки дозволять не лише вирівняти розрив між суспільною небезпечністю діяння і покаранням за нього, але й сприятимуть розвантаженню правоохоронної системи та системи правосуддя, а також процесам реінтеграції деокупованих територій України та громадян України, які там проживають.

3) Для ефективного розслідування справ, пов'язаних зі вчиненням злочинів, передбачених статтями 111-1, 111-2 КК України, варто розробити

єдиний підхід (стратегію) органів правопорядку, що працюють з цією категорією справ. Така стратегія має передбачати рамки співпраці між різними відомствами для попередження дублювання дій, чітко окреслювати розмежування між різними статтями та тлумачення широких понять для зменшення дискреції конкретного виконавця (слідчого, прокурора) і неоднomanітності застосування законодавства. Вона також має містити критерії доказування добровільності та визначення, які докази не відповідають критерію належності та достатності, а також пріоритезацію справ в межах статті 111-1 КК України.

4) При визначенні підходів до притягнення до відповідальності за співпрацю з окупаційними органами влади громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях, необхідно враховувати подальшу реінтеграцію звільнених територій, мету забезпечення повноцінного повернення населення цих територій до правового, інформаційного, культурного поля України [6].

Список використаних джерел:

1. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. URL : <https://zmina.ua/media/v-ukrayini-uzhe-ponad-8-tysyach-sprav-pro-kolaboraczionizm-shho-z-nymy-ne-tak-perekazuyemo-zvit-pravozahysnykiv/#:~:text=%D0%A3%20%D0%BF%D0%B5%D1%80>

2. Ковальський В. Співпраця населення з окупантами: кого притягати до відповідальності? *Юридичний вісник України. Щотижнева загальнонаціональна правова газета.* URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-naselennia-z-okupantamy-koho-prytiahaty-do-vidpovidalnosti/>

3. Волков М. Колабораціонізм як наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Національні інтереси України.* 2025. № 3(8). <http://perspectives.pp.ua/index.php/niu/article/view/21263/21238>

4. Шлапаченко В.М. Проблемні питання криміналізації пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України). *Вісник кримінального судочинства.* 2023. № 1/2. С. 164-172.

5. Законодавство про колабораціонізм потребує удосконалення – правозахисники з Криму. URL : <https://ua.krymr.com/a/krym-zakon-kollaboratsionizm-ua-pravo/33075727.html>

6. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення. *Аналітичний звіт.* Синюк О., Луньова О.; ред. Свиридова Д. Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. URL : <https://zmina.ua/publication/kolaboraczijna-diyalnist-i-posobnyctvo-derzhavi-agresoru-praktyka-zastosuvannya-zakonodavstva-ta-perspektyvy-jogo-udoskonallya/>

7. Матюшенко О.І., Лігун А.І. Колабораційна діяльність: проблемні питання та перспективи їх вирішення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 6. С.36-42.